

DANSK PSYKOLOG FOR

Ansvar rækker altid ud over klienten

Arrangørerne havde givet Per Schultz Jørgensen det opdrag at være kritisk i sin indledningsforelæsning til Årsmødet 2007. Han greb anledningen, som man vil se i denne lektion til sin egen stand om at huske verden uden for terapirummet – og gøre noget ved den!

Har psykologer et ansvar ud over klienten og dermed ud over terapisituationen? Svaret er både nærliggende og svært.

Det er nærliggende, fordi det handler om den etik, der er forbundet med selve professionen: Kan man være psykolog uden også at tænke på de videre perspektiver, der er forbundet med de lidelser, man behandler? Næppe – ligesom vi forventer, at en læge, der ser en alarmerende stigning i en bestemt form for lidelser, råber op og gør opmærksom på det, er der med psykologprofessionen en forventning om at se længere ud end til den konkrete klient.

Det er der næppe nogen, der er uenige i. Tag igen lægen, der ser skader forbundet med arbejdsmiljøet (fx udsættelse for asbest). Denne læge skal rapportere til Sundhedsstyrelsen, så vi samfundsmæssigt kan følge udviklingen på dette område og gribe ind – og vi forarges, når vi hører, at for mange ikke lever op til lovens påbud. For mig er det nærliggende, at der hviler en forventning af tilsvarende art også på psykologen.

Men det er også svært, for hvad er det, vi som psykologer skal rapportere? Hvad er det vi skal melde ud til samfundet? Ved vi i det hele taget, hvilke forhold der er på spil? Og er det en udmelding, der handler om den samfundsmæssige udvikling, så det i virkeligheden også drejer sig om en politisk præget holdning? Skal psykologer være forpligtet til at blande sig i den politiske udvikling i kraft af deres profession?

Det sidste kan der naturligvis svares benægtende på, det er ikke på denne måde, at vi som profession i dag er stillet over for et etisk krav. Men det er alligevel svært at se bort fra det politiske aspekt – for hvad er ikke politik? Alt har også en politisk side, ingen kan være blot helt neutral, man er jo også politisk ved intet at sige. Så vi slipper ikke uden om, at det etiske krav i vores profession handler om samfundet – og dermed også om noget, der berører politik.

Det er dette spændingsfelt mellem det helt åbenbare, der ligger i forventningen om, at psykologer er en slags vagthund

på det psykologiske område, og så det svære i, at det ikke må medføre, at psykologer er pålagt en slags politisk rolle på et konkret plan. Hvordan finder vi en kurs mellem Scylla og Charybdis?

Psykologers omdømme

Det må være tilladt at forholde sig til psykologernes omdømme i det offentlige rum, selv om vi allerførst må erkende, at der er sket en utrolig accept af psykologer som sådan i selve behandlingssystemet. Hvad jeg tænker på, er omdømmet i medierne, pressen, inddragelsen i de politiske afgørelser, kort: synligheden i de offentlige diskurser på områder som folkesundheden, børns opvækst, flygtninge- og indvanderområdet, ghettodannelsen eller vores skoleudvikling. Hvordan er synligheden og behovet for et bud fra psykologerne?

Min opfattelse er, at psykologerne er på retur, eller sagt hårdere: de er næsten ude af billedet – og deres plads bliver i stigende omfang overtaget af andre. Af hvem? Mit svar er: teologer (ikke mindst

”Det er, som om der ikke mere er brug for at høre, hvordan individets situation er, eller hvordan det står til med denne humane side af udviklingen.

► ► ► kvindelige), filosoffer, pædagoger, administrative topchefer og sociologer. Det er, som om der ikke mere er brug for at høre, hvordan individets situation er, eller hvordan det står til med denne humane side af udviklingen.

I stedet kan man iagttage, at det, psykologerne står for, bliver latterliggjort – eller er tæt på at blive latterliggjort – i det offentlige rum: Skal du have psykologhjælp? Eller hvad med krisehjælp? En form for blødsødenhed, der trækkes på smilebåndet af. Og det har ikke noget at gøre med, at der i dag gives mere psykologisk krisehjælp end nogen sinde – det handler om defineringen af det i det offentlige rum. At vi er ved at udvikle os til en ”småflæbende” nation, der igen og igen beder om hjælp til at klare de udfordringer, som er forbundet med selve livet.

Som forleden, da Politikens bagsiderubrik ”At Tænke Sig” havde 75 års fødselsdag og i den anledning fik en hel side i Politiken. Her var hovedhistorien latterliggørelse af den psykologiske krisehjælp. Historien var følgende: Skils-

missebørns venner lades i stikken, det offentlige yder ingen krisehjælp til børn, hvis kammeraters forældre bliver skilt. Sjovt – rigtig ramt, ja, men også med en underliggende dagsorden: Det er på det punkt, at vi er for langt ude.

Ny slags kynisme

Men hvorfor er der tale om en sådan latterliggørelse i det offentlige rum? Er det noget, der sker til fordel for andre professionsgrupper? Jeg har ikke hele svaret, men noget af det handler om en ny slags kynisme. Slå fx op i Ole Thyssens og Henrik Dahls bog ”Krigeren, borge- ren og taberen” (1). Her ses en portrættering af vor tids tabere, de er klynkere, der udnytter vores blødsødenhed til at få anerkendelse – uden at yde noget. De kalder det også ”svindel med svag- hed”. Det er tabere, der forlanger at blive vartet op af en hærske af hjælpere, der er gået kravsinflation i det: ”... de er krævende og flæbende ofre, som fylder massemedierne med deres frustration over, at sygehuset ikke sørgede for dit og dat ...” (ibid. p. 182). Og de er omgi-

vet af en flok humaneksperter, der selv har en fin interesse i at spille med. Mere krisehjælp, mere krisehjælp ... og så kører velfærdsmaskinen.

Det er en tidsånd præget af kynisme eller som Rune Engelbreth Larsen siger (2): ”Kuldegysende afstumpethed” over for de svage og de uønskede. Derfor er der ikke brug for psykologer i det offentlige rum, her hersker en anden tidsånd, som i lang højere grad er præget af individualisme, multolerance og kontant afregning. Det giver plads til en anden slags operatører i det offentlige rum: økonomer og managementsteoretikere – ikke de blødsødne, der lader sig tage ved næsen, der er eftergivende, der er naive. Der tror på de unge omkring Ungdomshuset eller de protesterende forældre til børn i daginstitutioner. De er blødsødne, fordi de ikke vil gå ind i en firkantet og regelret fordømmelse af forløbet omkring Ungdomshuset på Jagtvejen. I stedet forsøger de at fange budskaberne i en alternativ kultur, der nægter at indpasse sig i en mainstream, der mere og mere indsnævres og bliver

et forbrugs- og livsstilspræget show på det store forbrugsmarked.

Men hvorfor er vi så der, hvor psykologerne presses ud af det offentlige rum, og hvor pladsen til gengæld overtages af en ny tidsånd, præget af individualisme? Det er en udvikling, der har været i gang over de sidste 20 år, men i dag er særdeles tydelig. Hvad er der sket?

Subjektets krise

Mit bud er, at vi i dag er stillet over for, hvad jeg vil kalde subjektets krise: Det er ikke alene en enorm individualisering, det er også et bortfald af respekten for individet som individ. Eller rettere: Vi er i gang med en omfattende omdefinering af individet. Det er en stille revolution, bag om ryggen på os, umærkeligt skifter vi opfattelse af individet: vi bevæger os i retning af "betinget anerkendelse", hvor anerkendelse er noget, man skal gøre sig fortjent til. Hvis man er såkaldt "selvforskyldt" eller ikke yder nok, skal man ikke have anerkendelse – og om det er tilfældet er noget, vi andre afgør.

Man kan sige det på den måde, at markedet og neoliberaliseringen sætter en slags ny skænseløshed op – som filosofen Peter Johannes Schjødt siger det (3) – som grundlag for vores oplevelse af andre og ikke mindst de svage grupper, man skal være noget værd, gøre sig fortjent, yde noget. Den amerikanske sociolog Richard Sennett siger i sin bog om respekt: "Bistandsklienter klager ofte over ikke at blive vist respekt. Men den mangel på respekt, de oplever, skyldes ikke blot, at de er fattige, gamle eller syge. Det moderne samfund savner simpelt hen positive udtryk for respekt og anerkendelse af andre". (4)

Subjektets krise er et stærkt udtryk, alligevel er det et præcist udtryk for træk, vi ser i dag. Filosofen Emmanuel Kant udtrykker en væsentlig skelnen i et af sine moralfilosofiske arbejder: "Alt har enten en pris eller en værdighed. Man kan erstatte det, der har en pris, med en tilsvarende værdi, mens det, som ikke har nogen pris, og altså ikke nogen tilsvarende værdi, er det, som til gengæld har værdighed." (5)

”Det, vi gør i vores tid, er at sætte alt på en økonomisk formel. Vi spørger, om det kan betale sig, om vi gider ofre noget, om det er værd at prioritere øverst på en konsensusliste.

► ► ► Det, vi gør i vores tid, er at sætte alt på en økonomisk formel. Vi spørger, om det kan betale sig, om vi gider ofre noget, om det er værd at prioritere øverst på en konsensusliste. Vi overskrider i stigende udstrækning denne grænse mellem det tingsliggjorte og det ukrænkelige. Det gør vi i forhold til bistandsklienter, om folk er noget værd på arbejdsmarkedet, om de er brugbare som sociale klienter. Man måles på sin markedsværdi, og langsomt taber vi fornemmelsen for værdighedsdimensionen. Man fradømmes værdi i kraft af skæbne.

Sagt hårdt: Vi er i gang med at afskaffe subjektets ukrænkelighed, det ses tydeligst hos samfundets udsatte grupper, men rækker ind over hele vores kultur og bliver en del af en ny uforsonlighed over for det fremmede, det anderledes, det, der ikke er mainstream, det vi er bange for.

Brug for psykologiske analyser

Her er et af punkterne, hvor der er brug for psykologer: til at se det, til at gøre op-

mærksom på det og måske til at dokumentere det. Individet i krise – men ser psykologerne det? De enkelte klienter ja, men ser de det i en større skala?

Vi skal tilbage til 1970-80'erne for at finde en række kritiske rapporter om, hvad samfundet gør ved mennesker – maler rapporten fx – og teoretiske arbejder, der viser den samfundsmæssige indflydelse på subjektets dannelse og ikke mindst subjektets nedbrydning. Psykologerne gik foran, den kritiske psykologi, vagthunden, der kæmpede for de svage og udstødte og fornødrede og for de samfundsmæssige magtforholds deformation af den psykiske struktur. Det var subjektet, der var i centrum. Dengang! Jeg har svært ved at se disse temaer på dagsordenen i dag, hvor vi står over for en ny slags kapitalisme: den kognitive kapitalisme, der sætter sig igennem med en symbolsk magt på en helt anden og langt farligere måde end den industrikapitalisme, vi havde over for os dengang.

Betragtet fra en subjektvinkel kan vi tale om faser i defineringen af subjektet.

Kants kritiske subjekt i 1800-tallet handlede om frihed og autonomi. For Freuds neurotiske subjekt i 1900-tallet var temaerne tvang og skyldfølelse. Med markedsgørelsen i 2000 ser vi et usikkert, akritisk subjekt tilpasset varestrømmens svingninger og identitetens tilpasninger. Det er her, psykologiens analytiske indsigt giver muligheder for at bidrage til forståelse af de omfattende ændringer, vi i dag er udsat for (6).

Sociale patologier

Jeg vil godt vende tilbage til spørgsmålet om subjektets krise. På den ene side en svækkelse af respekten for individet som ukrænkeligt, på den anden side et enormt behov for hjælp hos individer i krise. Stadig flere beder om hjælp, og vi ser, hvad der er kaldt ”sociale patologier” som depression i en skala, der nærmer sig folkesygdom. Og et medicinforbrug større end nogen sinde og stigende. Hvordan hænger det sammen?

Det korte svar for mig er, at presset på individet er enormt – derfor bukker mange under. Men dette pres hænger

netop sammen med de nye krav til individet, kravet om at stå distancen, klare sig selv og leve op til forventningspresset. Vi taler om selvrealiseringskravet: Du har mulighederne, hvis du ikke udnytter dem, er det din egen skyld. Derfor ser vi hånd i hånd med en frisættelse af individet en utålsomhed over for dem, der ikke udnytter mulighederne. Vi accepterer ikke deres forklaringer, vi anerkender dem ikke. Som Thyssen & Dahl siger det (2006): De snyder på vægten, de bedrager – og vi gør kort proces med dem.

Dette pres på individet er af ny dato, det er et modernitetstræk, der er eskaleret i den sidste menneskealder. Nu taler vi i fuld alvor om selvdannelse, ansvar for egen læring og selvrealisering, men masser af mennesker kan ikke leve op til kravene og forventningerne. De bukkes under på den ene eller den anden måde – det gør ældre, de depressive og medicinmisbrugerne, det gør de unge, der skader sig selv. Diagnoserne og de sociale epidemier er en del af billedet: subjektet, der har svært ved at tackle de nye ud-

fordringer, og et samfund, der ikke accepterer, at en stigende andel af borgerne lider af en social patologi.

Hvad gør dette samfund? Det strammer kursen socialt og lovgivningsmæssigt, det sætter moralske dagsordener, det fører filosoffer på banen, der kan give adækvate forklaringer. Samfundet reagerer repressivt i retning af nul-tolerance.

Ud over terapirummet

Men kan psykologien ikke være med til at presse andre synsvinkler frem? Både ja og nej.

Nej, fordi psykologien i kraft af selve sit udgangspunkt er et barn af moderniteten: individet, der tager ansvar for sin skæbne ved at forholde sig til sine følelser og forestillinger og derigennem får sin frihed. Psykologien er i den forstand fange af selve synsvinkelen om styrken i frisættelsen.

Men på den anden side ja, fordi psykologien rummer en erkendelse og en stillingtagen til de mere omfattende vilkår for subjektets krise. Psykologien er ikke

”Hvad gør dette samfund? Det strammer kursen socialt og lovgivningsmæssigt, det sætter moralske dagsordener, det fører filosoffer på banen, der kan give adækvate forklaringer. Samfundet reagerer repressivt i retning af multolerance.

- ▶ ▶ ▶ som fx teologien indehaveren af en stor autoritativ fortælling, der giver den enkelte trøst. Men psykologien kan noget andet i kraft af sin samfundsmæssighed: Den kan belyse vilkårene, pege på sammenhænge og understrege behovet for løsninger af mere institutionel art.

Når Lisbeth Bendtsen (7) fx beretter om unge fanget i krydsilden mellem selvrealiseringskravet og deres egen angst for ikke at kunne leve op, så har hun i kraft af sin praksis fat i et tidstypisk træk, som hun beskriver og almengør. Det er her, psykologien har sin særlige platform, i den individuelle krise ser psykologen en social patologi (8). Og min pointe er, at det er her psykologens samfundsmæssige og etiske ansvar tager sit udgangspunkt. Det er her, vi rækker ud over terapirummet.

Angst æder sjæle op

Den tyske filminstruktør Rainer Werner Fassbinder har skabt mange tankevækkende værker inden sin død i 1988. Et af de store værker er filmen ”Angst æder sjæle op” fra 1982.

Filmen handler om en tysk kvinde på omkring 50 år, der på en bar i München møder en 20 år yngre mand fra Marokko, de danner par og etablerer sig. Fra begyndelsen bliver de mødt af en mur af fordømmelse, fra de nærmeste omgivelser til en videre kreds. De sætter sig ud over alle konventioner og bliver straffet af social fordømmelse.

En dag holder de ikke til det længe, de tager på en velfortjent ferie, slapper af en tid, samler kræfter til at vende tilbage. Tilbage igen opdager de, at folk egentlig har savnet dem, medens de var væk. Alle de opgaver, som de har stået for, al den gavn, andre har haft af dem – alt det har de manglet, derfor er folk glade for, at de kommer tilbage. Systemet hænger sammen igen.

Men det gør det ikke for parret, de har fået plantet en gift i deres sind, som truer med at fortære dem: De har mistet troen på deres forhold og dermed uskylden i deres relation. De har overtaget fordømmelsen eller i hvert fald så meget af den, at de ikke mere ser på hinanden som før. Angsten har ædt deres

sjæle – og de går fra hinanden.

Hvad siger Fassbinder os her? Jeg hører ham sige med sin film, at subjektet i krise er et subjekt, der har mistet sin ukrænkelighed, sin anerkendelse uden forbehold, dette subjekt er i det åbne markedsorienterede samfund åbent for fordømmelse – og bliver fordømt af neoliberale og spilorienterede kynikere. Hvor er psykologerne? De er dem, der har brug for de udsatte, de forhåned, de nedværdigede, de fordømte – og som omgivelserne i Fassbinders film står vi og glæder os over, at de kom tilbage. Vi var lige ved at være i tvivl om vores egen fremtid uden dem.

Men de udsatte selv? De har, siger Fassbinder, fået lod og del i vores fordømmelse, de har overtaget den og gjort den til deres. Derfor er de i gang med endnu et projekt: nedvurderingen, selvverdsunderkastelsen og selvforagten. De har overtaget vores opfattelse, samtidig med at vi kan bruge dem.

Øjenvidner, advokater –

Hvad skal vi som psykologer ud over

Noter:

(1) Thyssen, O. & Dahl, H. (2006) *Krigen, borgeren og taberen*. København: Gyldendal.

(2) Larsen, R. Engelbreth (2007) Danmarks generobring. *Politiken*, 3. marts.

(3) Schjødt, P.J. (2004) No mercy. I Dalager, S. & Jørgensen, P. Schultz (red.) *Danmark på afveje – kritik af den herskende orden*. København: Socialpolitisk Forlag, 55-65.

(4) Sennett, R. (2003) *Respekt i en verden af ulighed*. København: Hovedland.

(5) Kant, E. (1785) *Grundlæggelse af moralens metafysik* (dansk udgave 1996).

(6) Dufour, D-R. (2004) Kunsten å begrense hodene. *Le Monde diplomatique*. Nordisk Udgave. Nr. 6, p. 20-21.

(7) Bendtsen, L. (2005) *Mellem drøm og mareridt. Unges fortællinger om engle, demoner, anerkendelse og skam*. København: Danske psykologisk Forlag.

(8) Willig, R. & Østergaard, M. (2005) *Sociale patologier*. København: Hans Reitzel.

(9) Olsen, E. Ryg (2005) Syge på tvangsarbejde – om behandlingen af førtidspensionsansøgere. København: Gyldendal.

► ► ► at hjælpe i terapirummet? Vi skal se de samfundsmæssige rammebetingelser for denne udvikling – og så skal vi beskrive dem, analysere dem, skrive om dem. Det gjorde Lisbeth Bendtsen – det er der også andre, der har gjort.

Fx lægen Ellen Ryg Olsen om behandlingsens af førtidspensionsansøgere (9). Fagligt skal vi være med til at sætte lidelsen ind i det rette perspektiv, så vi forstår, at det ikke handler om selvfor-skyldt lidelse. Lidelsen er ikke kun en konsekvens af et valg, som den enkelte frit har foretaget. Vi har en forpligtelse til at være øjenvidner. En løbende samfundsmæssig registrering af subjektets krise – og fremlæggelse af denne psykologiske dagbog.

Vi har også en anden fordring, nemlig at protestere mod den tidsånd og dermed de politiske sider ved udviklingen, der præger vores tid. Vi skal være disse udsatte gruppers talsmænd og ”advokater”, fordi vi mere end andre har set, hvad vi har gjort ved dem og udsat dem for. Og fordi vi i hvert fald lige så meget som andre har indset, at det hand-

ler om subjektets krise i vores tid: Økonomitænkningen har overtaget visionen om subjektets ukrænkelighed, alt sættes på en formel bestemt af markedspris – det skal vi opponere mod.

Det kræver protest, modet til at gå op mod herskende strømninger. Det er, hvad der (af filosofen Emmanuel Levinas) er kaldt en ”advokatorisk etik”.

Hvem ellers?

Tilbage til spørgsmålet: Har psykologer et ansvar, der rækker ud over klienten? Svaret er ja, på to måder – fagligt og samfundspolitisk. Men begge måder etisk begrundet.

Noget centralt for mig er, at subjektets krise ikke uden videre lader sig indfange af tidligere forståelser. Der er tale om en social patologi, der sætter sig igennem med en symbolsk strukturering af selve dannelsesprocessen. Her står vi over for at skulle skabe de begreber, der kan spænde over den individuelle krise, forsøget på at overvinde denne krise – og de samfundsmæssige vilkår, der fastholder vilkårene og krisen.

Psykologerne er tæt på denne udvikling, og de ser deformationen af værdighed og ukrænkelighed. Derfor er de også de nærmeste til at beskrive og advokere for en modstand. Hvem ellers?

Per Schultz Jørgensen,
Professor emeritus, dr.phil.